

MINORITETSKVINDERNES MANGE STEMMER

AF LOUISE ROGNLIEN, PH.D.-STUDERENDE VED
IDÉHISTORIE, AARHUS UNIVERSITET

Amina Bile, Sofia Nesrine Srouf, Nancy Herz

Skamløs

Gyldendal Norge, 2017

Iman Meskini

#minhistorieminmening

People's Press, 2019 (dansk oversættelse), Cappelen Damm, 2018 (oprindelig norsk udgivelse)

Minoritetskvinder og muslimske kvinder er begyndt at tage ordet i den offentlige debat. I løbet af de sidste år er der blevet produceret en række bøger, udstillinger, digtsamlinger, film og tv-serier, hvor minoritetskvinders egne historier, erfaringer og meninger får mere plads. Kvinderne kræver selv pladsen og skaber dermed et lidt større råderum for forskelle, nuancer og kompleksitet i fremstillingerne af, hvem de er.

Netop dette er de to nye bøger *Skamløs* og *#minhistorieminmening* eksemplariske udtryk for. *Skamløs* er skrevet af Amina Bile, Sofia Nesrine Srouf og Nancy Herz, som blev kendt i den norske debat i 2016 under den selvopfundne titel "de skamløse jentene". *#minhistorieminmening* er en samling af 313 kommentarer, som Iman Meskini, bedre kendt som Sana fra NRK-serien SKAM, fik på et Instagram-opslag. Bøgerne er heterogenitetsprojekter, hvor formålet er at vise nuancer og det flertydige i hverdagslivet, og dermed pluralisere ideen om den muslimske kvinde. Dette var også målet for udstillingen *Muslimske kvinder – hverdagsliv, nuancer og repræsentation*, ved Kvindemuseet i Danmark, lavet af og om muslimske kvinder, som jeg var projektleder for i efteråret 2019. Men hvorfor er der brug for den slags projekter – bøger, udstillinger og Instagram-diskussioner? Fordi der i offentligheden hersker en ganske særlig idé om de muslimske kvinder, som i mange år er blevet formet af alle andre end netop de muslimske kvinder.

Køn- og islamforsker miriam cooke har konstrueret neologismen *the Muslimwoman* for at identificere den stereotypisering, muslimske kvinder ofte udsættes for. Her konvergerer deres køn og religion til en ny primær og reduktiv identitet. Muslimske kvinder opfattes i al deres forskellighed ud fra en homogeniseret stereotyp, og de bliver objektiviseret fremfor at blive forstået som subjekter. Denne generaliserende forsimpning foregår hele tiden og fra alle steder i samfundet, gennem diskursive

regulerende praksisser, love, påståede sandheder osv. Den homogeniserede gentagelse producerer figuren, og også den modstand som disse to bøger er udtryk for. Som, blandt andre, den postkoloniale feminist Chandra Talpade Mohanty har påvist, er denne form for objektivisering ikke ny, men har længe figureret i vestlig idéproduktion, hvor ideen om en anden, fremmed kvinde, har været en central figur i orientalistisk og imperialistisk, såvel som vestlig, feministisk vidensproduktion. *Skamløs* og *#minhistorieminmening* kan læses som udtryk for oplevelser af og modstand mod produktionen af et monolitisk billede af såkaldte "andre" kvinder. Forfatterne oplever ikke at blive hørt og set på egne præmisser, men i stedet blive talt for og om. Ved at fremskrive forskelle og nuancer, samt en heterogen og flertydig virkelighed udøver bøgerne en modstand mod forsimplede og dominerende narrativer. Denne modstand er ikke ny, men befinder sig i en udvikling, hvor der bliver skabt og givet mere råderum for flere stemmer gennem forlagskontrakter, spalteplass i aviser og roller i tv-serier. Samtidig er begge bøger udtryk for en forståelse af, at de nemt bliver læst som en 'insider' og dermed en repræsentant, der taler på vegne af alle muslimske kvinder.

I foråret 2016 skrev Nancy Herz et indlæg i ungdomsspalten Si;D i den norske avis Aftenposten med titlen: "Vi er de skamløse arabiske jentene, og vår tid begynner nå". I teksten skrev hun om den skam, som påføres og bruges til at kontrollere unge minoritetspiger, og kritiserede både minoritetsmiljøerne og den norske offentlighed – den, hun kaldte den tavse majoritet. Et par dage efter Herz' indlæg skrev Sofia Srouf i samme spalte indlægget: "Kjære jente som lever i glasshus: det er ingen skam i å være fri". Med referencer til Herz henvendte Srouf sig direkte til sit publikum – minoritetspigerne – og skrev: "Så kjære kvinne og jente som i dag lever i glasshus: bryt glassveggen. knus glasstaket. Kast stein i glasshuset!". I de efterfølgende uger kom der flere indlæg fra minoritetspiger, der gjorde oprør mod negativ social kontrol, og titlen "de skamløse jentene" spredte sig mellem dem og skabte et fællesskab. Nogle uger efter Herz' indlæg skrev Amina Bile indlægget med titlen: "Hurra for de skamløse jenter som står frem! Nå tør jeg også". Til trods for at der gennem betegnelsen 'skamløs' blev etableret solidaritet og fællesskab, krævede pigerne at blive forstået som enkeltpersoner. Herz skrev allerede i sin første artikel om, hvordan 'skamløse, arabiske jenter' ikke skulle forstås som et koncept. I en senere kronik skrev de tre ovennævnte piger: "2016 var året 'de skamløse jentene' ble til en bevegelse. En bevegelse som består av mange enkeltmennesker". De var således bevidste om og italesatte den symbolværdi, som lå latent i deres personer og historier, og faldgruben ved at blive læst som repræsentanter for den homogeniserede figur, de netop ønskede at nuancere.

I 2017 fik de tre piger støtte fra Fritt Ord, en norsk almennyttig privat stiftelse som støtter projekter, der stimulerer en levende debat, til at skrive bogen *Skamløs*, som udkom senere samme år på forlaget Gyldendal. Bogen videreudviklede de tematikker, de hver især og sammen havde åbnet for med deres kronikker, og tager udgangspunkt i negativ social kontrol, belyst gennem tematikker som tøj, sex, psykisk sygdom, overvågning, musik og kærlighed. Bogen indledes med en kærlig læserhenvendelse, som understreger, hvem der er dens publikum: "Kjære deg, som bliver fortalt at du må være stille og ta liten plass [...], som blir fortalt at forelskelse er en synd [...], som må bære familiens ære [...]", og efter 12 af den slags henvendelser slutter erklæringen med: "Kjære deg som ikke får være fri. Denne boka er til deg." Bogen er skrevet til 'minoritetsjenta' og tager sit publikum alvorligt.

Skamløs er også et eksempel på et nyere bogformat, collageværket. Den består af flere tematiske dele, der åbnes med små hverdagsfortællinger, som forskellige muslimske piger har fortalt til forfatterne, og som i *Skamløs* videreformidles i anonymiseret form. Hvert tema er illustreret med billeder, grafikker, lister, tematekster, breve fra forfatterne til deres yngre selv, små refleksioner skrevet af forfatterne og meget mere. Den røde tråd, og min egen favoritsektion i bogen, er de transskriberede samtaler mellem

Nancy, Amina og Sofia. Det er åbent, humoristisk, ærligt og trist, når de taler sammen og diskuterer ligheder og forskelle mellem dem selv og deres oplevelser. De spørger ind til hinanden, er uenige og enige, og reflekterer over fortid, fremtid, løsninger og kritikker. Formatet i *Skamløs* inviterer til en anderledes læseoplevelse. En læseoplevelse der både er meget visuel og konkret i den forstand, at der er lagt op til, at man kan bladere frem og tilbage, uden en entydig kronologi. Bogen er godt nok delt op tematisk, men afbrydes af andre formater og alternative visualiseringer. Særligt stærkt her er personlige grafiske fremstillinger over forfatternes skamfølelse i forhold til deres alder, som illustrerer udviklingen af deres egen skamfølelse, og som bruges til at italesætte den negative sociale kontrol, de har været udsat for. Ved at bryde det tunge med det lette drives bogen frem som en emotionel rutsjebane.

Negativ social kontrol er et omdrejningspunkt for *Skamløs*-forfatterne. Det er det, de skriver sig op imod, og det glashus de gerne vil knuse. De forsøger gennem bogen at vise, hvordan negativ social kontrol kommer til udtryk i små og store hændelser, og kommer fra både majoritets- og minoritetsmiljøer. Begreberne om skam og ære, som pigerne løbende reflekterer over, er tæt forbundet med negativ social kontrol. I denne sammenhæng fylder den egyptiske feminist Mona Eltahawy meget. Eltahawy er blevet en inspirationskilde for mange minoritetskvinder, især i kraft af hendes konfronterende og kompromisløse holdninger, samt hendes krav om at blive læst og forstået i al sin kompleksitet. Forfatterne fremhæver i starten af bogen, hvordan Eltahawy i marts 2017 modtog en mail fra en fremmed, som ville fortælle hende, hvordan hun skulle opføre sig. Denne form for kritik er, forklarer 'de skamløse jentene', ofte skjult bag henvendelsen 'Kære søster'. I frustration over den mail, hun havde modtaget, tweetede Eltahawy: "Save your lectures, whether you are a total stranger or someone I know. 'Sister Mona' is not interested.". Hun opfordrede herefter andre til at dele deres historier under hashtagget #dearsister. I løbet af nogle få timer havde tusindvis af kvinder fulgt hendes opfordring.

Selv har 'de skamløse jentene' fået hundredvis af disse patroniserende og patriarkalske råd, og i kapitlet "#Kjæresøster" deler de en række af de råd, de har fået gennem årene, efterfulgt af sider med tomme felter, hvor læseren kan tilføje sine egne. Gennem resten af bogen popper disse råd op under overskriften "Råd om hvordan ærbare jenter opfører sig" med tilhørende nummerering, som:

#97: ikke slikk på isen. Det ser ikke bra ut. Ta biter i stedet.

#193: Tenk på deg selv som en twist. Du er ikke verdt noe uten papiret på.

#149: Husk at familiens ære ligger på dine skuldre.

Disse råd er splattet ud over hele bogen. De kommer når læseren mindst venter det, malplaceret, oven i noget andet tekst, helt tilfældig og uden advarsel. Dette formmæssige træk er genialt. Det bliver en måde, hvorpå læseren bliver ramt af forvirring, ubehag og irritation – lidt som det må føles at få sådan noget at vide. Hovedpublikummet vil genkende det, mens en udenforstående læser får et indtryk af det, uden selvfølgelig fuldstændigt at kunne vide hvordan det føles.

Pointen bliver for 'de skamløse jentene' at *reclame* skamløsheden. I bogens introduktion skriver de, hvordan ordet 'skamløs' giver dem en knude i maven, og at de derfor har benyttet ordet i denne debat med en vis ironi. Men de beskriver samtidig, at når de 'smager på ordet', analyserer hvad det indebærer, så er der noget befriende i det: "Skamløs: uden skam". At *reclame* et begreb dækker over at genvinde det begreb, der er blevet benyttet negativt eller nedsættende, og ændre det til noget positivt. Denne form for sproglig aktivisme, hvor man italesætter, hvordan negativ social kontrol foregår diskursivt, og samtidig forsøger at ændre dets betydning, har været en vigtig metode i feminisme og queer-bevægelser. 'Queer' er lige præcis en sådan *reclaiming*, som oprindeligt blev benyttet nedsættende om homoseksuelle

som 'mærkelig' eller 'sær', men som nu i mange cirkler er noget positivt betegnende. Devisen synes at være, som de skriver i bogens introduktion: "Selvsagt er vi skamløse hvis skamløs er synonymt med å være fri". De aktiverer således det begreb, som benyttes for at udøve en negativ social kontrol over dem, og tager ejerskab over betegnelsen, og forsøger dermed at minimere begrebets magt.

"HELL YEAH!" tænkte jeg da jeg fikk høre at Sana skulle være hovedpersonen i fjerde og sidste sæson av *Skam*", skriver Sofia Srouer i *Skamløs*. Karakteren Sana blev en vigtig milepæl for muslimske piger i Norge såvel som internationalt. I flere debatbøger, på Instagram-profiler og i tv-programmer fremhæver muslimske piger, hvor vigtig karakteren var. Især fremhæver mange, hvordan fremstillingen var forløsende realistisk og nuanceret og portrætterede et komplekst hverdagsliv i mainstream medier. 'De skamløse jentene' referer alle til karakteren Sanas udfordringer som parallel til deres egne udfordringer.

Ungdomsserien *SKAM* blev en kæmpe succes i Norge og har modtaget stor international anerkendelse, blandt andet i Danmark hvor DR købte serien i 2016, og hvor første sæson blev lavet om til et teaterstykke på Aveny T. Sana – den norske, muslimske pige – var hovedperson i fjerde og sidste sæson af *SKAM*. Gennem serien var Sana en kompleks karakter, der balancerede mange følelser knyttet til det at være ung og religiøs, og i den sidste sæson blev vi for alvor indviet i hendes hverdagsliv – i de små og store udfordringer og glæder. Vi fik indblik i et liv, som ofte eksotiseres i den offentlige debat, og Sana blev et nyt billede på en norsk, muslimsk pige.

Et par år tidligere, i 2014, skrev skuespilleren som spiller Sana, Iman Meskini, et blogindlæg på Agenda X, det norske Antirasistisk Senters ungdomsafdelings hjemmeside, om manglen på repræsentation og en heterogen forståelse af muslimer i Norge. Hun blev efterfølgende opsøgt af NRK, som ledte efter nogen til serien, og blev inviteret til audition. Meskini var efterfølgende med til at forme karakteren for at gøre den virkelighedsnær og realistisk. I *#minhistorieminmening*, som blev til efter Meskinis rolle i *SKAM*, skriver hun: "Det er jeg evigt taknemmelig for i dag, ikke bare fordi jeg fik muligheden for at blive skuespiller, men også for den stemme, som det gav mig". Den stemme indebærer blandt andet Meskinis Instagram-konto, hvor hun, da hun skrev bogen, havde over 699.000 følgere.

Meskini benytter Instagram som en aktivistisk, vidensskabende platform. Hun laver sjove, ærlige, søde og informative *stories* og opslag, hvor hun interagerer med sine følgere gennem spørgsmål og svar; både ved at hun opfordrer sine følgere til at stille hende spørgsmål, og ved at hun stiller sine følgere spørgsmål. Et eksempel på sidstnævnte er bogens udgangspunkt, et opslag fra 16. november 2017, hvor Meskini i sammenhæng med et program om hijab på NRK spørger sine følgere:

[...] Til de af jer, som går med hijab: Hvorfor går I med den? Hvad betyder den for jer? Til de af jer, som ikke går med hijab, men er muslimer: Hvad mener I om hijab og om pigerne, som går med den? Og til jer, som ikke går med den og ikke er muslimer: Hvad mener og tænker I om den? Jeg håber at få nogle svar fra jer, venner, for jeg tror, det er noget, som det vil være utroligt interessant for os alle at få mere viden om [...] *#mystorymyopinion*.

Alle svarene blev efterfølgende til bogen: *#minhistorieminmening*, som ud over de 313 kommentarer i uredigeret (men oversat) form, består af et forord med Meskinis historie, Instagram-opslaget der åbnede debatten, og en epilog med titlen *"#minmening"*. De 313 kommentarer er skrevet af alle dem, Meskini henvendte sig til: muslimer og ikke-muslimer, muslimer som bruger eller ikke bruger hijab, og som er for og imod brugen af hijab. Kommentarerne er udtryk for tanker og følelser, samt positive og negative oplevelser. Ved at inkludere alle disse stemmer pluraliserer bogen debatten ved at fremvise den

allerede eksisterende mangfoldighed og bidrager samtidig til at skabe adgang for flere muslimske stemmer i offentligheden. Ved til sidst at sidestille sin mening med de 313 andre, undgår Meskini at tilbyde et svar, et facit, men understreger i stedet hvordan det spørgsmål, hun selv stillede, har mange svar.

#minhistorieminmening spejler et gennemgående træk ved den nye udvikling, hvor muslimske kvinder repræsenterer sig selv i den offentlige debat, men samtidig tydeliggør, at de ikke taler på vegne af alle muslimer og positionerer deres argument som et blandt flere, hvorved de fremhæver pluralitet. På mange måder handler det om ejerskab over egne, subjektive historier og erfaringer, hvilket kommer til udtryk i titlen på Meskinis bog, ”*min historie min mening*”. Dette var også en eksplicit motivation for kuratorerne for udstillingen om muslimske kvinder på Kvindemuseet. De fremhævede, at udstillingen ikke skulle handle om dem, men inkludere så mange forskellige stemmer som muligt.

#minhistorieminmening bryder på samme måde som *Skamløs* med det traditionelle bogformat. Den tager udgangspunkt i en ny form for idéproduktion, især blandt unge, der i stor grad foregår på sociale medier, og sætter det ind i bogens klassiske format. Den trykte bog fæstner og funderer det hurtige og umiddelbare, ved at flere sider er sat op som Instagram-opslag og derved konsoliderer et Instagram-kommentarfelt på trykte sider. Et kommentarfelt på sociale medier, bærer ofte præg af en umiddelbarhed – det udgøres af holdninger, følelser, historier og refleksioner i uredigeret form. Kommentarerne i bogen er fulde af emojis, forkortelser og stavfejl, hvilket forstærker følelsen af at noget umiddelbart og emotionelt. Således er Meskinis bog også interessant, fordi den understreger en pågående udslettelse af skellet mellem det virtuelle og det materielle, mellem et nyt og et gammelt format.

Det islamiske tørklæde, *hijabben*, og dets symbolværdi fylder meget i de to bøger. Mens det er grundpræmissen for *#minhistorieminmening*, fylder det meget i *Skamløs* og i udstillingen om muslimske kvinder, med egne sektioner. For at forstå dette fokus, som bøgerne er udtryk og ofre for, skal de nødvendigvis læses i deres politiske kontekst, som er præget af en polemisk retorik båret af islamofobi, frygt og radikaliserings, hvor tørklædet bliver en symbolsk bastion. Historisk såvel som samtidigt er tørklædet et meget omdiskuteret stykke tøj og et tungtvejende symbol, som tillægges meget mening, og et symbol på en forestillet antagonisme mellem kulturer. Åbningen af kapitlet om tørklædet i *Skamløs*, sætter en alvorlig stemning for tematikken med følgende fortælling.

”jævla muslim, du ødelegger landet vårt. Kom deg vekk herfra.” ----- rekker så vidt å reagere på det som bliver sagt, før hun kjenner noen dra henne bakover. Hun snubler og kjenner at det presser mot halsen.

Hijaben holder på å bli revet av hodet hennes. Hun prøver å stritte imot, men er redd for å bli kvalt

Den dramatiske fortælling, fortalt anonymt til Herz, følges op af en lang samtale mellem de tre piger. Samtalen går, symptomatisk for bogen, fra det tunge til det lette og tilbage igen. De taler om forskelle og ligheder mellem dem – Nancy har aldrig har gået med hijab og beder derfor humoristisk de to andre om at tage ansvaret for denne del af bogen. Amina går stadig med hijab, mens Sofia har taget den af.

Fælles for de fire forfattere samt mange af forfatterne til kommentarerne i Meskinis bog er, at de alle sammen tidligt i deres liv ønskede at gå med hijab og kæmpede for at få lov til det af deres forældre. Aminas forældre syntes, hun var for ung, og Sofia fik ikke lov, men gjorde det alligevel. Meskini fortæller om første gang, hun gik med hijab; da var hun ikke mere en otte-ni år, og ville være som sin

mor og ældre søstre. Disse tørklædehistorier kan også læses som et udtryk for et ønske om at bryde med en traditionel forståelse af tørklædet som undertrykkende og et udtryk for tvang fra en ældre generation. For Amina, Sofia og Iman handlede det i starten om, at hijabben symboliserede noget modent og voksent, og at det var pænt. Dermed bliver et overeksotiseret symbol omfortolket til noget hverdagsagtigt, et spørgsmål om forskellige forståelser af ungdommelighed, og hvordan man udtrykker modenhed.

At gå med tørklæde begyndte for forfatterne som et kulturelt ønske om at markere en modenhed, men ændrede sig med tiden til at blive mere religiøs. Det førte til at Sofia efter flere år tog hijabben af, mens det for Amina og Iman styrkede dem i deres ønske om at gå med dem, og hijabben er i dag noget religiøs for dem begge. Bøgerne giver plads til disse selvrepræsentationer, der tager højde for udvikling, heterogenitet og tvetydighed. De fremhæver også, at hijabben til tider har været tung at bære, især på grund af den symbolværdi, som er knyttet til tørklædet. Både Iman og Amina trækker tørklædets markørfunktion og symbolske plads frem i lyset, hvilket også gør det religiøse klæde til noget politisk. Amina skriver om, hvordan det irriterede hende, at hun gik rundt med en markør, men at det samtidig førte til en bevidsthed om hendes egen agens i det. Hun havde selv valgt det og insisterede på samme måde som titlen i Meskinis bog på, at definitionsmagten var hendes, og konkluderer efterfølgende med, at tørklædet udover at være religiøs derfor også er politisk og kulturelt. Samtidig opfordrer Amina til en forståelse for, hvor personligt det at gå med tørklædet er, og at man derfor kun kan udtale sig på egne vegne.

Som det fremkommer af Aminas citat, bliver tørklædet en måde, hvorpå man kan signalere en hel masse samtidig med, at hun symptomatisk understreger, at det at tale om dette er meget personligt og forskelligt fra person til person. Tørklædet er kulturelt og religiøs, og samtidig en identitetsmæssig markør, som på mange måder manifesterer ideen om den muslimske kvinde som figur. Det, at bruge tørklædet og samtidig være fri, blev en måde for Amina både at signalere tilhørsforhold og vise, at hun er anderledes, og dermed udøve en form for modstand: en pointe som også tydeliggøres i de mange kommentarer i Meskinis bog. Kapitlet om tørklædet i *Skamløs* afsluttes med en liste over fordele og ulemper ved hijabben. På fordel-siden står der, blandt andet i tråd med det ovennævnte, at man føler sig som en del af et større fællesskab, som de benævner med hashtagget: "#hijabsquad", hvilket igen handler om, at fællesnævneren kan skabe en gruppeidentitet og tryghed. En anden mere humoristisk fordel er det, de kalder for et "#hijabhack", hvor hijabben kan fungere som en gratis "handsfree", hvor man kan sætte telefonen fast under tørklædet. Begge hashtags er endnu et eksempel på fusioneringen af det virtuelle med bogformen. På den negative side står der, at man tiltrækker sig meget uønsket opmærksomhed fra muslimer og ikke-muslimer, og at man bliver spurgt om, hvorvidt man er tvunget til at gå med den. Det løse hverdagsformat med humoristiske indslag, bryder med kapitlets voldsomme åbning om pigen, der får revet sit tørklædet af, og fremhæver igen en kontrastfyldt hverdag.

Bøgerne udøver modstand mod reduktionen af minoritetkvinders liv, og fremskriver hverdagslivet, det mundane og prosaiske, det mangfoldige og komplekse, i stedet for det sensationelle, og afmystificerer det, der eksotiseres, forsimples, stereotypiseres og misbruges.

De to bøger markerer en udvikling af nye bogformater, som sammenblander det virtuelle og det materielle, og arbejder med gamle og nye vidensplatforme. Vi har at gøre med en "Instagram-bog" og et kollageværk båret af det visuelle, det lette og korte, kombineret med indhold, som er tungt og kompliceret. Bøgerne blander og forandrer formater; og spiller ind i en hashtag- og billedbåret kultur. Meskinis bog og hendes Instagram-profil er et udtryk for, hvordan skellet mellem det virtuelle og det materielle mindskes – eller måske i større grad i dag: er totalt sammenfiltret. Instagrams logo, en

farverig ramme, der omkranser et profilbillede, er genskabt i forsidebilledet, hvor Meskini er afbildet i en sådan ramme. Samtidig er bogen og forsidebilledet kvadratisk, hvilket er kendetegnende for billeder på Instagram. Ud over dette spiller også titlen ind i det virtuelle sprog ved at være et hashtag, et værktøj på sociale medier, som kan hjælpe til at dele ideer og historier, skabe netværk, udvise solidaritet til et bredt publikum. Meskini åbner bogens hoveddel med kommentarerne således: "Vis alle 313 kommentarer", hvilket er en sætning man kender fra digitale platforme, hvor man skal trykke på feltet, for at kommentarerne kommer til syne, som man derefter kan scrolle sig igennem. I Meskinis bog skal man i stedet bladre til næste side.

Skamløs spiller på en anden måde ind i en digital følelse af at være flere steder samtidig, som at have mange faner åbne i en internet-browser. Bogens brudstykker inviterer læseren til at bladre frem og tilbage, sammenligne grafer og historier, hvilket giver en materiel association til at scrolle. Bøgernes transmediale format kropsliggør og ændrer læseoplevelsen. Der er i bøgerne tale om nye måder at forhandle identitet på, der bevæger sig næsten umærkeligt mellem skærm og papir, mennesker og likes. Medier og digitale platforme tilbyder nye måder at kommunikere på og valget af form i de to bøger er helt sikker designet med dette in mente.

Bøgerne udfordrer det klassiske format på hver sin måde, men mens *Skamløs* uden tvivl både er en vigtig bog på grund af de emner, der behandles, og fungerer godt som et selvstændigt værk, fremstår *#minhistorieminmening* i højere grad som et formmæssigt eksperiment. Hver kommentar bliver stående lidt uforløst, og jeg må indrømme, at det i virkeligheden ikke er så sjovt og spændende at læse kommentarer i længden. Læseoplevelsen bliver derfor, i modsætning til *Skamløs*, lidt langtrukken. Begge bøger er bemærkelsesværdige, fordi de for det første viser, hvordan der foregår vidensproduktion andre og nye steder, som blandt andet på Meskinis Instagram-profil. For det andet fremhæver bøgerne en mangfoldig og nuanceret vidensproduktion, hvor muslimske kvinder selv fortæller deres historier – på film, i hashtags og i tv-serier, i digtsamlinger og i opslag på sociale medier. Bøgerne er med andre ord udstillingsvinduer for en ny produktion af ideer om, hvem den muslimske kvinde kan være og er. Begge bøger tager deres publikum alvorligt og skriver til et ungt publikum, blandt andet ved at benytte et umiddelbart og digitalt sprog. Bøgerne viser, hvordan der foregår idéproduktion andre steder, end de steder hvor vi idéhistorikere normalt kigger (tykke bøger og lange aviser), og skaber bro mellem disse formater.

Det handler derfor i sidste ende om, at der i dag er en række nye vidensproducenter, som figurerer på andre og nye steder. Bøgerne antyder således, at der foregår idéproduktion andre steder end man er vant til at kigge, og inviterer til at kigge andre steder, hvis vi reelt set er interesseret i disse kvinder og deres idéproduktion. Bøgerne skaber bro mellem disse mange medier, som for et ungt, skandinavisk publikum allerede er meget sammenflittet. Bøgerne kan derfor også læses som en metodisk åbning for blandt andet idéhistorien, hvor kildematerialet udvides.